

*До разової спеціалізованої Вченої ради
ДФ 41.884.081 Одеського державного
університету внутрішніх справ
65044, м. Одеса, вул. Успенська 1*

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Шаповала Романа Володимировича на дисертацію Гаманюк Любові
Олександрівни «Інститут юридичного обов'язку громадянина: механізм
формування та реалізації», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Обрана тема є надзвичайно актуальною з огляду на сучасні соціально-правові реалії України. Необхідність дослідження інституту юридичного обов'язку громадянина та механізмів його формування та реалізації особливо посилюється умовами воєнного часу та збройної агресії, з якими зіткнулася держава. Воєнний стан висунув на перший план питання належного виконання громадянами своїх конституційних обов'язків – від захисту Вітчизни та участі в обороні держави до своєчасної сплати податків, що забезпечують фінансування армії. Дисертантка поставила за мету виявити закономірності та особливості механізму формування й реалізації юридичного обов'язку громадян в сучасних умовах, що зумовило міждисциплінарний характер роботи та охоплення широкого кола правових явищ.

Актуальність теми зумовлена також необхідністю зміни підходів до мотивів реалізації юридичних обов'язків. Перегляду потребує державна парадигма, щодо ролі освіти, виховання, свідомості, переконання та установок, як факторів, що впливають на реалізацію юридичних обов'язків.

Досвід останніх років підтверджує, що сумлінне виконання громадянського обов'язку є критично важливим для національної безпеки і стабільності правопорядку. Таким чином, дослідження, яке аналізує механізми формування та реалізації юридичних обов'язків, напрямку відповідає насущним потребам українського суспільства в умовах боротьби за державну цілісність та демократичні цінності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Одеського державного університету внутрішніх справ у контексті теми «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0123U103538), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ – «Забезпечення прав і свобод особи в умовах транзитивного суспільства: сучасний вимір» на 2023-2026 рр. державний реєстраційний номер 0123U103760.

Апробація результатів дослідження. Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ та оприлюднено на наступних наукових заходах: Всеукраїнській науковій конференції, яка присвячена пам'яті професора О. К. Вишнякова «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет конференції «Стан та перспективи розвитку адміністративного права України» (м. Одеса, 22 жовтня 2021 р.); науково-практичних круглих столах «Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні» (м. Одеса, 18 листопада 2021 р.) та «Конституція України як Основний Закон держави і громадянського суспільства» (м. Одеса, 24 червня 2022 р.); XIV Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Правова система держави: проблеми

формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції» (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.); XV Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції» (м. Одеса, 09 грудня 2022 р.)

Ступень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Авторкою логічно визначено об'єкт та предмет дослідження, коректно застосовано методологічний апарат, правильно підібрана дослідницька база наукових праць вітчизняних вчених та зарубіжних вчених. Дисертаційне дослідження Любові Гаманюк характеризується системним підходом, має логічно-послідовну структуру, що в цілому дало можливість виконати поставлені при написанні роботи завдання та досягти визначеної мети.

В основу наукової праці авторкою покладено ціннісно-нормативне праворозуміння, що означає дослідження інституту юридичного обов'язку громадянина крізь призму цінностей права, зокрема, прав людини. Методологічна основа дисертаційного дослідження складається з комплексного підходу, який включає застосування загальних, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних юридичних методів для вивчення інституту юридичного обов'язку громадянина в національній правовій доктрині, міжнародному праві, зарубіжному законодавстві, а також у національному законодавстві та юридичній практиці.

Обґрунтованість наукових висновків значно підсилив аналіз широкого спектру як спеціалізованої, так і загальнотеоретичної вітчизняної та достатньої кількості іноземної літератури, що дозволило дисертантці сформувати авторську наукову позицію на основі критичного аналізу та дискусії. Наголосимо, що важливу роль у формуванні обґрунтованих наукових висновків відіграв саме глибокий аналіз широкого кола вітчизняних та іноземних наукових джерел, що дозволило дослідниці підготувати всебічний опис теми та сформувати власну аргументовану наукову позицію.

В ході наукового дослідження отримано більш повне уявлення про закономірності та особливості механізму формування та реалізації юридичного обов'язку громадянина в сучасних умовах.

Структура дисертації. Системний розгляд проблеми, зумовлений вдалою структурою роботи, забезпечив повноту аналізу та обґрунтованість отриманих дисертанткою висновків. Робота структурована логічно і послідовно, що дозволяє глибоко дослідити визначений об'єкт та предмет дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінку, із них основного тексту 180 сторінок, список використаних джерел містить 254 найменування і розміщений на 26 сторінках, додатки становлять 7 сторінок.

Вступ містить обґрунтування актуальності теми, визначення мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, методологічну базу та наукову новизну роботи.

Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження інституту юридичного обов'язку громадянина в сучасних умовах та висвітлено питання актуального стану дослідження інституту юридичного обов'язку у правовій науці, що надало можливість виділити наступні напрями: дослідження проблематики інституту юридичного обов'язку в контексті загальнотеоретичної юриспруденції; дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері публічного права дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері приватного права. Також у першому розділі систематизовано підстави класифікації юридичних обов'язків та запропоновано авторський підхід до класифікації обов'язків в контексті поколінь прав людини.

У другому розділі авторкою розкрито механізм формування юридичного обов'язку. З позиції історичного підходу систематизовано політико-правові ідеї, щодо формування інституту юридичного обов'язку та способи їх нормативного втілення. Генезис формування обов'язків людини

представлено через хронологічний порядок розвитку соціальної організації людства.

У третьому розділі Любов Гаманюк аналізує правовий механізм реалізації юридичного обов'язку та акцентує увагу на дослідженні юридичних обов'язків у ключових сферах суспільного життя (військовий обов'язок, обов'язок у сфері освіти та виховання, екологічні обов'язки, обов'язок громадян щодо сплати податків) адже безпека є запорукою існування як окремої людини, так і держави в цілому, освіта та виховання виступають орієнтирами майбутнього, економічна стабільність є визначальним показником добробуту держави.

Сформульовані в роботі висновки та пропозиції є достатньо обґрунтованими, розкритими та вирізняються новизною.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформовані у процесі роботи висновки та положення можуть бути використані у науково-дослідній діяльності для подальшого розроблення методологічних, теоретичних, практичних питань інституту юридичного обов'язку. У правотворчій сфері – для удосконалення механізму правового формування та правового регулювання юридичного обов'язку. У правозастосовній діяльності – для удосконалення механізму реалізації юридичного обов'язку. Теоретичні положення дисертаційної роботи можуть бути імплементовані в освітній процес у рамках викладання навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України, «Конституційне право зарубіжних країн». У правовиховній сфері – для підвищення рівня правової свідомості та правової культури громадян з метою свідомого виконання юридичних обов'язків.

Наукова новизна положень, висновків та результатів дослідження. Дисертаційне дослідження має вагоме теоретичне значення, оскільки авторка вдало поєднала міждисциплінарні засади при дослідженні інституту юридичного обов'язку громадянина. Дисертантка сформулювала власне бачення характеристик механізму формування та реалізації юридичного

обов'язку громадянина. Робота фактично започатковує новий напрям досліджень, поєднуючи теоретико-правовий аналіз інституту обов'язку з прикладними аспектами його втілення в умовах сучасних викликів (зокрема, воєнних та надзвичайних ситуацій).

Любов'ю Гаманюк запропоновано авторську дефініцію «юридичний обов'язок», який розуміється як одна із форм правового впливу, що спрямована на забезпечення виконання норм права через встановлення певних приписів, які є обов'язковими для дотримання та орієнтовані на свідоме виконання.

Одним з головних досягнень авторки є комплексний підхід до вивчення факторів впливу на ефективність механізму реалізації юридичних обов'язків, до яких віднесено: якісне нормативне правове регулювання та ефективне законодавство; рівень правосвідомості та правової культури особи; моральні-психологічні настанови індивіда; дієвість національної системи правового та патріотичного виховання; правова освіта та правова самоосвіта; правове інформування особистості та популяризація правових знань серед населення. А механізм формування та реалізації юридичних обов'язків представлено через призму соціально-історичних факторів. Авторкою запропоновано підхід до класифікації юридичних обов'язків через теорію поколінь прав і свобод людини, відповідно до їхнього історичного розвитку.

Дисертація також містить ґрунтовний аналіз системи юридичних обов'язків у сучасних державах, які закріплені у конституціях та правових актах держав, до яких віднесено:

- 1) фундаментальні (основоположні) обов'язки громадян: дотримання вимог чинного законодавства, виконання обов'язку з захисту Вітчизни, турбота про стан навколишнього природного середовища, своєчасна сплата податків, збереження культурної спадщини, отримання освіти, обов'язок батьків забезпечувати належний догляд і виховання дітей;

2) додаткові обов'язки які мають поодинокі закріплення у законодавстві інших країн: обов'язок працювати; обов'язок працювати в екстрених ситуаціях, обов'язки пов'язані із приватною власністю;

3) унікальні у світовому масштабі обов'язки громадян: додаткові обов'язки у надзвичайних ситуаціях; охорона та захист державної (громадської) власності; обов'язки, пов'язані зі здоров'ям; політичні обов'язки; обов'язок здійснювати планування народжуваності; обов'язок збереження та дотримання благородних ідеалів, які надихають на національну боротьбу за свободу та інші.

Ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Визнаючи системність, цілісність і новизну дослідження, варто звернути увагу на те, що для будь-якого дослідження складної та нової теоретичної проблеми, у дисертації міститься ряд дискусійних положень або питань, що потребують роз'яснення, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами подальшої розробки даної проблеми, зокрема:

1. Запропонований авторкою історико-правовий підхід до класифікації юридичних обов'язків (перше, друге, третє покоління) є цікавим та новаторським. Проте виникає питання, наскільки чіткими є межі між цими «поколіннями» обов'язків і чи можна їх універсально застосувати до всіх правових систем. Адже еволюція обов'язків не завжди лінійна: окремі елементи «другого» чи «третього» покоління могли зароджуватися раніше, а в деяких країнах спостерігається своя специфіка розвитку інституту обов'язку. Було б корисно почути від авторки більш детальне обґрунтування критеріїв віднесення тих чи інших обов'язків до певного історичного покоління та їхньої універсальності.

2. Авторське визначення поняття «юридичний обов'язок» логічно сфокусоване на обов'язковості приписів та їх усвідомленому виконанні. Однак хотілося б уточнити, як ця дефініція враховує такий важливий аспект обов'язку, як державний примус у разі його невиконання. У визначенні акцент зроблено на свідомому характері виконання, що справді відповідає ідеалу правової держави. Проте юридичний обов'язок у позитивному праві завжди підкріплений можливістю притягнення до відповідальності. Чи не варто було б у визначенні прямо вказати на гарантію виконання обов'язку через встановлення санкції за невиконання? Відповідь на це питання допомогла б краще зрозуміти повноту авторського розуміння категорії обов'язку.

3. Дисертантка багато уваги приділила актуальному контексту – повномасштабній збройній агресії проти України, що є безперечно сильним боком роботи. Було показано важливість дисципліни, патріотизму та добровільності у виконанні громадянами обов'язків у цей період. Водночас можливо, в окремий підрозділ слід було виділити питання правового режиму воєнного стану і пов'язаних із ним обов'язків та обмежень. Наприклад, які саме нові обов'язки чи обмеження для громадян вводяться під час воєнного стану, як змінюється механізм реалізації вже існуючих обов'язків (служба в армії, трудова повинність, волонтерська діяльність тощо) та які проблеми виникають при цьому. Хоча ці аспекти частково розкриті в роботі (зокрема, щодо військового обов'язку), їх виокремлення могло б підсилити прикладну цінність дослідження.

Загальний висновок по дисертації. Викладені зауваження мають дискусійний характер і суттєво не впливають на високу оцінку дисертації як актуального, якісного, послідовного завершеного наукового дослідження, у якому вирішено окрему наукову проблему.

Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами аналізу роботи порушень вимог академічної доброчесності не встановлено,

під час використання в роботі наукових результатів, ідей, думок і матеріалів інших авторів, авторкою здійснено посилання на їх публікації.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Враховуючи вищезазначене, дисертація за своїм змістом відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44(зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року, № 507 від 03 травня 2024 року), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року), а її авторка – Любов Олександрівна Гаманюк, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права та
адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Роман ШАПОВАЛ